

Η Συμβολή της Πολυλειτουργικής Γεωργίας στην Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών

Η. Γιαννάκης¹, Υποψήφιος Διδάκτωρ Γ.Π.Α.
Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η ολοκληρωμένη και ισόρροπη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών αποτελεί βασική προτεραιότητα των Διαρθρωτικών Πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) και στόχο της πολιτικής για οικονομική και κοινωνική συνοχή. Στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών νέες προσεγγίσεις αποτελούν αντικείμενο ανάλυσης σε επιστημονικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο. Παράλληλα η αειφορική προσέγγιση στην αγροτική ανάπτυξη έχει αναδείξει την έννοια της πολυλειτουργικής γεωργίας η οποία αποτελεί βασική διάσταση στη χάραξη στρατηγικών και πολιτικών για την ανάπτυξη της υπαίθρου στην Ε.Ε. Ο όρος 'πολυλειτουργικότητα' ενσωματώνει τις πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία στην ύπαιθρο πέραν της παραγωγής τροφίμων και πρώτων υλών όπως είναι η παροχή περιβαλλοντικών υπηρεσιών, η διαμόρφωση του τοπίου, η προστασία της βιοποικιλότητας, η διατροφική ασφάλεια και η συμβολή της στην βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Η πολυλειτουργική γεωργία αποτελεί τον πυρήνα του 'Ευρωπαϊκού Μοντέλου Γεωργίας' και κρίσιμο στοιχείο για την βιωσιμότητα και την ανάπτυξη των ορεινών αγροτικών περιοχών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ευαίσθητα περιβαλλοντικά και κοινωνικά συστήματα.

Στα πλαίσια της εργασίας αυτής επιχειρείται να διερευνηθεί η συμβολή των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Πιο συγκεκριμένα επιχειρείται ανάλυση (α) της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας, (β) των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ορεινών περιοχών με ιδιαίτερη έμφαση στα γεωργικά συστήματα που επικρατούν σε αυτές και τις λειτουργίες που επιτελούν και (γ) των αντιλήψεων των παραγωγών και των τοπικών επιχειρηματιών σχετικά με τη συμβολή των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στις ορεινές περιοχές. Οι θεωρητικές απόψεις και διαπιστώσεις εξειδικεύονται εμπειρικά για την κατεξοχήν ορεινή περιοχή του νομού Τρικάλων, όπου ο γεωργικός τομέας εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομία. Από την επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων και τοπικών επιχειρηματιών, προέκυψαν οι πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία (οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές). Αναφορικά με τις αντιλήψεις των παραγωγών διαπιστώθηκε ότι θεωρούν ως πιο σημαντικές λειτουργίες της γεωργικής δραστηριότητας τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης στις ορεινές περιοχές και συνεπώς την διατήρηση του κοινωνικού ιστού καθώς και την παραγωγή τοπικών ποιοτικών προϊόντων. Αντίστοιχα, οι επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται ως πιο σημαντικές λειτουργίες της γεωργίας την παραγωγή τοπικών ποιοτικών τροφίμων και τη διαμόρφωση του τοπίου ως μέσο προσέλκυσης τουριστών. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι παραγωγοί συστηματικά αναγνωρίζουν σε μεγαλύτερο ποσοστό τις αρνητικές επιπτώσεις που δημιουργεί η γεωργία στο περιβάλλον σε σχέση με τη παραγωγή περιβαλλοντικών ωφελειών.

1. Εισαγωγή

Η αναγνώριση της σημασίας των ορεινών περιοχών στα πλαίσια μιας ολοκληρωμένης και ισόρροπης οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά ανάπτυξης έχει αρχίσει από τα μέσα

¹ Ο συγγραφέας της εργασίας εκφράζει τις ευχαριστίες του προς την κα Σ. Ευστράτογλου, Ομότιμη Καθηγήτρια Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις και σχόλια της.

της δεκαετίας του 1980 και συνεχίζεται με αυξανόμενο ενδιαφέρον σε Ευρωπαϊκό αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Νέοι προβληματισμοί και προσεγγίσεις στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών αποτελούν αντικείμενα ανάλυσης σε επιστημονικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο. Στα πλαίσια αυτά στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εμφανίζεται στο προσκήνιο των πολιτικών για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών και ευρύτερα του αγροτικού χώρου η έννοια της πολυλειτουργικής γεωργίας η οποία αποτελεί μια νέα προσέγγιση στη χάραξη στρατηγικών και πολιτικών για την ανάπτυξη της υπαίθρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία αναδεικνύουν και προωθούν αναπτυξιακές διαστάσεις και χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών τα οποία είχαν αγνοηθεί ή αξιοποιηθεί ανεπαρκώς.

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της συμβολής των πολλαπλών λειτουργιών που επιτελεί η γεωργία στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών καθώς και των διασυνδέσεων της με τις λοιπές οικονομικές δραστηριότητες των τοπικών οικονομιών. Για το σκοπό αυτό επιχειρείται (α) αναλυτική επισκόπηση της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας και του ρόλου που διαδραματίζει στο πλαίσιο εξέτασης των ορεινών περιοχών, (β) ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ορεινών περιοχών με ιδιαίτερη έμφαση στα γεωργικά συστήματα που επικρατούν σε αυτές και οι σχέσεις τους με τις πολλαπλές λειτουργίες της γεωργίας, και (γ) οι αντιλήψεις και οι συμπεριφορές αφενός μεν των παραγωγών σχετικά με τις πολλαπλές λειτουργίες της γεωργίας και ανάλογα με το βαθμό εντατικοποίησης των συστημάτων παραγωγής που εφαρμόζουν και αφετέρου των τοπικών επιχειρηματιών σχετικά με τη συμβολή των λειτουργιών της γεωργίας στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων τους και στην περιοχή συνολικά.

2. Η έννοια της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), οι συζητήσεις για τη γεωργία και τον ευρύτερο αγροτικό χώρο που έχουν ξεκινήσει τα τελευταία είκοσι χρόνια δείχνουν ότι το εντατικό παραγωγικό μοντέλο αγροτικής ανάπτυξης που υιοθετήθηκε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου αμφισβητείται έντονα. Αφετηρία για τη σταδιακή αμφισβήτηση του 'παλιού' αυτού υποδείγματος ανάπτυξης αποτέλεσε η συνειδητοποίηση της σημασίας των αρνητικών του επιπτώσεων στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους (Losch, 2004). Παράλληλα, ο περιορισμός της στήριξης και της προστασίας του γεωργικού τομέα δημιούργησε πιέσεις στα γεωργικά εισοδήματα, οι οποίες δεν κατανέμονται ισόρροπα στον αγροτικό χώρο με αποτέλεσμα αφενός μεν την διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των ορεινών και των πεδινών περιοχών και αφετέρου δε την πληθυσμιακή αποψίλωση των πρώτων. Τέλος, η εμφάνιση σοβαρών διατροφικών κρίσεων (με πιο σημαντική την αρρώστια των «τρελών αγελάδων» που αποκαλύπτεται το 1996) είχε σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση νέων προσδοκιών της κοινωνίας από τη σύγχρονη γεωργία που οδηγούν στον επαναπροσδιορισμό των ρόλων της (Van der Ploeg and Roep, 2003; Delgado *et al.*, 2003).

Η γεωργία, όπως πολλές άλλες οικονομικές δραστηριότητες, δημιουργεί πολλαπλές θετικές και αρνητικές εκροές. Η παραγωγή τροφίμων και φυτικών ινών εξακολουθεί να είναι η κύρια λειτουργία της γεωργίας υπό την προϋπόθεση όμως τήρησης αυστηρών κανόνων για την ασφάλεια και την ποιότητα τους. Παράλληλα όμως η γεωργία διαμορφώνει το τοπίο, επηρεάζει τη βιοποικιλότητα, τη ποιότητα του νερού, του αέρα, του εδάφους και δημιουργεί απασχόληση στις αγροτικές περιοχές συμβάλλοντας στη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού (Romstad, 2002). Σε γενικές γραμμές στη γεωργία και στους γεωργούς μπορούν να αποδοθούν οι παρακάτω λειτουργίες: η οικονομική λειτουργία παραγωγής αγαθών, η περιβαλλοντική λειτουργία προστασίας των φυσικών πόρων και η κοινωνική λειτουργία διατήρησης του κοινωνικού ιστού των αγροτικών περιοχών και διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Caradec *et al.*, 1999; FAO, 1999).

Η αναγνώριση των πολλαπλών αυτών λειτουργιών οδήγησε στην εμφάνιση και τη διαμόρφωση της έννοιας της πολυλειτουργικότητας ως νέου παραδείγματος ανάπτυξης που θα φέρει τη σύγχρονη γεωργία σε συμφωνία με τις νέες απαιτήσεις και προκλήσεις της κοινωνίας (Moyer and Josling, 2002). Ο όρος «πολυλειτουργική γεωργία» διατυπώνεται για πρώτη φορά στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο ντε Ζανέιρο το 1992. Στην βάση του ορισμού της έννοιας της «αιεφόρου ανάπτυξης» εκπονείται ένα πρόγραμμα εργασίας, η Agenda 21, στο οποίο διατυπώνεται για πρώτη φορά ο «πολυλειτουργικός χαρακτήρας της γεωργίας». Στη συνάντηση των Υπουργών Γεωργίας των χωρών του ΟΟΣΑ το 1988, το σχετικό Διάγγελμα περιείχε αρκετές αναφορές για την πολυλειτουργικότητα. Συγκεκριμένα στην παράγραφο 10 αναφέρεται «εξαιτίας του πολυλειτουργικού της χαρακτήρα, η γεωργία διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών» (OECD, 1998).

Ο όρος «πολυλειτουργικότητα» έχει χρησιμοποιηθεί με πολλαπλές σημασίες στη συζήτηση περί αγροτικής πολιτικής. Σύμφωνα με τον ορισμό του ΟΟΣΑ «Η πολυλειτουργικότητα αναφέρεται στο γεγονός ότι η οικονομική δραστηριότητα μπορεί να έχει πολλαπλές εκροές, οι οποίες εξυπηρετούν σημαντικούς στόχους της κοινωνίας. Η πολυλειτουργικότητα είναι μια έννοια προσανατολισμένη σε δραστηριότητες που έχουν συγκεκριμένες ιδιότητες ως προς την παραγωγική διαδικασία και τις πολλαπλές εκροές της» (OECD, 2001). Τα βασικά χαρακτηριστικά της πολυλειτουργικότητας είναι: (α) η ύπαρξη πολλαπλών εμπορευματικών και μη-εμπορευματικών εκροών, οι οποίες παράγονται συνδεδεμένα κατά την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας και (β) το γεγονός ότι κάποιες από τις μη-εμπορευματικές εκροές εμφανίζουν χαρακτηριστικά δημόσιων αγαθών ή εξωτερικότητας (OECD, 2001). Μερικές από τις εκροές αποτελούν προϊόντα για τα οποία υπάρχουν αγορές, ενώ άλλες αποτελούν εξωτερικότητες (θετικές και αρνητικές), για τις οποίες οι γεωργοί δεν πληρώνονται (ή πληρώνουν) και άλλες μπορεί να είναι δημόσια αγαθά, για τα οποία οι αγορές είτε ελλείπουν είτε υπολειτουργούν. *‘...Η γεωργία μπορεί να έχει πολλούς ρόλους στην κοινωνία, επιπρόσθετους της πρωταρχικής λειτουργίας της να παράγει τρόφιμα και υφαντικές ίνες. Ενώ όμως υπάρχουν σαφείς αγορές για τα τρόφιμα και τις ίνες, οι άλλες λειτουργίες της, περιλαμβανομένης της συμβολής στην βιωσιμότητα της οικονομίας των αγροτικών περιοχών και της παροχής περιβαλλοντικών ωφελειών μπορεί να αφορούν υπηρεσίες για τις οποίες οι αγορές είναι ατελείς ή δεν υπάρχουν ή δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί...’* (OECD, 2001).

Είναι γενικό αποδεκτό ότι η παραγωγή θετικών εξωτερικότητας από τη γεωργία εξαρτάται από το επίπεδο εντατικοποίησης του γεωργικού συστήματος που εφαρμόζεται. Εκτατικά γεωργικά συστήματα με χαμηλό βαθμό χρήσης αγροχημικών εισροών αποτελούν πηγή περιβαλλοντικών ωφελειών όπως με τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του τοπίου, τον έλεγχο των πλημμυρών, τη βιοποικιλότητα και τη δέσμευση του διοξειδίου του άνθρακα (Bignal, 1998; Phillips, 1998; Smeding and Joenje, 1999; Kolpin, 1997). Αντίθετα η εντατικοποίηση της παραγωγής έχει ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες στο φυσικό περιβάλλον (Atkinson and Watson, 1996), το τοπίο (Thenail, 2002), τη ρύπανση των υδάτων (Agouridis et., 2005), τη διάβρωση του εδάφους (Graetz et al. 1999) και τη μείωση της βιοποικιλότητας (Donald et al 2001; Robinson & Sutherland 2002).

Η πολυλειτουργική γεωργία αποτελεί τον “πυρήνα” του Ευρωπαϊκού Μοντέλου Γεωργίας καθώς ενσωματώνει στην έννοια της, τους αλληλοεξαρτώμενους στόχους των γεωργών και της κοινωνίας (GCACEU, 1999): (α) παρέχοντας ασφαλή και ποιοτικά τρόφιμα στους καταναλωτές με βιώσιμες μεθόδους παραγωγής εξασφαλίζοντας παράλληλα την ανταγωνιστικότητα της Ε.Ε. στις διεθνείς αγορές, (β) παρέχοντας περιβαλλοντικές υπηρεσίες που αποτιμώνται υψηλά από την κοινωνία και εμποδίζοντας τη πληθυσμιακή αποψίλωση και εγκατάλειψη των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών και (γ) συμβάλλοντας στην ενίσχυση

της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων και περιφερειών μειώνοντας τις ανισότητες μεταξύ πλούσιων και φτωχών/ πεδινών και ορεινών περιφερειών.

3. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών

Οι ορεινές περιοχές στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελούν το 40% του εδάφους της και κατοικούν σε αυτές το 19% του συνολικού της πληθυσμού (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2008). Η χρησιμοποιούμενη γεωργική γη στις ορεινές περιοχές ανέρχεται σε 15%, οι απασχολούμενοι στο γεωργικό τομέα αποτελούν το 18% της συνολικής απασχόλησης, ενώ ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αντιστοιχεί στο 18% του συνόλου, με μέσο μέγεθος (11 ha) αισθητά μικρότερο συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιοχές (19 ha).

Στην χώρα μας οι ορεινές περιοχές ορίζονται ως οι περιοχές των οποίων “η επιφάνεια είναι κατεξοχήν κεκλιμένη και ανώμαλη ή καλύπτεται από ορεινούς όγκους με υψομετρικές διαφορές των σημείων της περιοχής πάνω από 400 μέτρα, καθώς και οι περιοχές των οποίων ολόκληρη η επιφάνεια ή μεγάλο μέρος αυτής βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας” (ΕΣΥΕ, 2007). Στα πλαίσια της ΚΑΠ οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές καθορίστηκαν με την Οδηγία 75/268/ΕΟΚ. Ως “ορεινές” και “μειονεκτικές” περιοχές ορίζονται οι αγροτικές περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονται από φτωχές διαρθρώσεις, όπως ορεινή γεωργική γη, χαμηλά γεωργικά εισοδήματα, τάσεις πληθυσμιακής αποψίλωσης και γενικότερα χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο σε σύγκριση με τις λοιπές περιοχές.

Σε επίπεδο χώρας, οι ορεινές περιοχές καλύπτουν το 42% της συνολικής έκτασης της εθνικής επικράτειας και κατοικούνται από το 7,2% του πληθυσμού παρουσιάζοντας χαμηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές. Η γεωργική γη στις ορεινές περιοχές ανέρχεται στο 18% της συνολικής γεωργικής γης στη χώρα (ΕΣΥΕ, 2007).

Οι ορεινές περιοχές αναγνωρίζονται από την Ε.Ε. ως μια ιδιαίτερη κατηγορία του αγροτικού χώρου που διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες αγροτικές περιοχές (European Commission, 2009). Η ύπαρξη μόνιμων φυσικών μειονεκτημάτων (υψόμετρο, κλίση, έδαφος), οι δυσκολίες πρόσβασης εξαιτίας ελλιπών δικτύων υποδομών και μεταφορών, η πληθυσμιακή αποψίλωση και ηλικιακή γήρανση του πληθυσμού αποτελούν περιοριστικούς παράγοντες για την ανάπτυξη τους και επιτείνουν την μειονεξία τους έναντι των υπολοίπων περιοχών (Campagne *et al.*, 1990). Ιστορικά, οι ορεινές περιοχές προσδιορίζονταν από τη κυριαρχία των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων της γεωργίας. Παρά το γεγονός ότι σε αρκετές ορεινές περιοχές ο ρόλος της γεωργίας έχει μειωθεί σημαντικά, ο συγκεκριμένος κλάδος εξακολουθεί να επηρεάζει την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Οι Baldock *et al.* (1996) τονίζουν τους κινδύνους που προκύπτουν από την περιθωριοποίηση και εγκατάλειψη των μικρής κλίμακας και εκτατικής μορφής γεωργικών συστημάτων που επικρατούν στις ορεινές περιοχές. Ο κίνδυνος πληθυσμιακής αποδυνάμωσης των ορεινών περιοχών και ο στόχος επίτευξης συγκρίσιμου εισοδήματος από τους γεωργούς κατοίκους τους οδήγησε στην εφαρμογή ειδικών μέτρων πολιτικής ως αντιστάθμισμα των ανωτέρω αδυναμιών. Ως κύριο μέσο ενίσχυσης του εισοδήματος των γεωργών των ορεινών περιοχών στα πλαίσια της Οδηγίας 75/268/ΕΟΚ χρησιμοποιείται η ετήσια εξισωτική αποζημίωση για τα μόνιμα φυσικά μειονεκτήματα των περιοχών αυτών. Όμως παρά τις προσπάθειες σύγκλισης των εισοδημάτων των γεωργών των ορεινών περιοχών, τα γεωργικά εισοδήματα παραμένουν αισθητά χαμηλότερα (13.777 €/ΜΑΕ²) σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές (18.878 €/ΜΑΕ) (European Commission, 2009).

² Μονάδα Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ): Μονάδα μέτρησης της ανθρώπινης εργασίας που ορίζεται ως η εργασία που προσφέρεται από κάθε ενήλικο και αρτιμελές φυσικό πρόσωπο σε σύνολο 280 ημερών και 8 ωρών ημερησίως ετησίως.

Παράλληλα όμως οι ορεινές περιοχές παρουσιάζουν σημαντικά πλεονεκτήματα. Τα γεωμορφολογικά τους χαρακτηριστικά τις καθιστούν περιοχές υψηλού φυσικού κάλλους, πλούσιες σε βιοποικιλότητα ενώ οι περισσότερες από αυτές συγκεντρώνουν σημαντική ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά (UNCSD, 1997). Οι ορεινές περιοχές εκτός από παραγωγικές ιδιότητες απέκτησαν και καταναλωτικές ιδιότητες και αποτελούν χώρους αναψυχής και προσφοράς εναλλακτικών οικονομικών δραστηριοτήτων με την ανάπτυξη ήπιων μορφών τουρισμού αξιοποιώντας πληρέστερα τους ενδογενείς τους πόρους (δάση, εσωτερικά ύδατα).

Οι ορεινές περιοχές αποτελούν τοπία πολιτιστικού ενδιαφέροντος που αντικατοπτρίζουν την αρμονική αλληλεπίδραση ανθρώπου και βιοσυστημάτων και ανήκουν στην φυσική κληρονομιά. Η παραγωγή θετικών εξωτερικοτήτων στις περιοχές αυτές διαμορφώνει υψηλής αισθητικής περιβαλλοντικά και πολιτιστικά κεφάλαια που αποτελούν το συγκριτικό πλεονέκτημα των ορεινών περιοχών. Επομένως γίνεται αντιληπτό ότι η βιωσιμότητα των ορεινών περιοχών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη παραγωγή και αξιοποίηση των εξωτερικοτήτων που παράγονται σε αυτές (Robinson, 2007). Οι θετικές και αρνητικές εξωτερικότητες που παράγονται στις ορεινές περιοχές μπορούν να αποτυπωθούν ως εξής:

Θετικές: Βιοποικιλότητα, Προστασία από πλημμύρες, Ποιότητα και ποσότητα υδάτων, Δέσμευση διοξειδίου του άνθρακα, Προστασία από πυρκαγιές, Τοπίο, Δραστηριότητες αναψυχής, Διατήρηση κοινωνικού ιστού, Πολιτισμός και παράδοση

Αρνητικές: Διάβρωση του εδάφους και πλημμύρες, Ρύπανση των υδάτων και του εδάφους, Κόστος υποστήριξης μη-βιώσιμων ορεινών κοινοτήτων

Η αξιοποίηση των θετικών εξωτερικοτήτων των ορεινών περιοχών μπορεί να γίνει με τους ακόλουθους τρόπους (Robinson, 2007): (α) καταβολή ενισχύσεων για τη παραγωγή θετικών εξωτερικοτήτων όπως είναι π.χ. οι αγροπεριβαλλοντικές ενισχύσεις στους παραγωγούς για τη διατήρηση εκτατικών καλλιεργειών που κινδυνεύουν από γενετική διάβρωση με στόχο τη προστασία και διατήρηση της βιοποικιλότητας και (β) εσωτερίκευση των θετικών εξωτερικοτήτων στη τιμή των προϊόντων για αύξηση της προστιθέμενης αξίας εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ορεινών περιοχών και των παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής (Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης, Τοπικής Γεωγραφικής Ένδειξης κλπ.).

3.1 Ο ρόλος της πολυλειτουργικής γεωργίας στις ορεινές περιοχές

Με την ανάδειξη της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας στο προσκήνιο της πολιτικής για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών αναγνωρίστηκε ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν οι πολλαπλές λειτουργίες της γεωργίας στην αξιοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και πλεονεκτημάτων των ορεινών περιοχών (Commission of the European Communities, 2005). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Αυστρίας όπου η γεωργία 'διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση πολυλειτουργικών ορεινών τοπίων'. Οι Cooper *et al.* (2009) και Van der Ploeg *et al.* (2004, 2008) τονίζουν τις ωφέλειες των θετικών εξωτερικοτήτων που παράγει η γεωργία στη προώθηση οικονομικών δραστηριοτήτων στις αγροτικές περιοχές και ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές ενισχύοντας τη ζωτικότητα και τη ποιότητα ζωής των κατοίκων τους. Οι Knickel *et al.* (2004) σημειώνουν ότι οι περιβαλλοντικές υπηρεσίες που παρέχει η γεωργία συμβάλλουν σημαντικά στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της οικονομικής βιωσιμότητας των ορεινών περιοχών. Αναφέρουν όμως ότι η παραγωγή των περιβαλλοντικών αυτών ωφελειών εξαρτάται άμεσα από το τύπο του γεωργικού συστήματος που θα επιλεγεί και το επίπεδο

εντατικοποίησης της γεωργικής παραγωγής. Οι Cairol *et al.* (2009) και Renting *et al.* (2008) προσδιορίζουν την πολυλειτουργική γεωργία ως απάντηση στην ανάγκη αναδιοργάνωσης των ορεινών και πεδινών περιοχών σε ένα διαρκώς αυξανόμενο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Τέλος, οι McDonald *et al.* (2000), Beaufoy (1994) και Bennett (1997) τονίζουν τις αρνητικές συνέπειες που έχει η εγκατάλειψη της γεωργικής γης στο φυσικό περιβάλλον και το τοπίο των ορεινών περιοχών και την ανάγκη υιοθέτησης πολιτικών που θα αντιστρέψουν την τάση αυτή.

Τα εκτατικά γεωργικά συστήματα που εφαρμόζονται ως επί το πλείστον στις ορεινές περιοχές συμβάλλουν στην προστασία και διατήρηση πολύτιμων οικοσυστημάτων και σπάνιων ειδών χλωρίδας και πανίδας και στη διαμόρφωση υψηλής αισθητικής αξίας τοπίων. Σχετικές μελέτες δείχνουν τη σημασία των θετικών εξωτερικοτήτων της γεωργίας στην τοπική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών μέσω της διασύνδεσης τους με οικονομικές δραστηριότητες όπως είναι ο αγροτουρισμός, δραστηριότητες αναψυχής και προώθηση της παράδοσης (Bryden & Dawe 1998; Bryden *et al.*, 2001; Terluin & Post, 2000). Ο μετασχηματισμός αυτός των θετικών εξωτερικοτήτων της γεωργίας σε οικονομική δραστηριότητα έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, τη βελτίωση του εισοδήματος, τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων και γενικότερα τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στις ορεινές περιοχές. Οι Giannakis and Efstratoglou (2010) με τη χρήση της μεθόδου εισροών-εκροών διερεύνησαν τις επιπτώσεις της μετατόπισης γεωργικής γης από εντατικά γεωργικά συστήματα σε εκτατικά για την τοπική οικονομία του νομού Τρικάλων. Ο βαθμός μετασχηματισμού των θετικών εξωτερικοτήτων σε οικονομική δραστηριότητα διαφέρει σημαντικά στις αγροτικές περιοχές. Βασικοί παράγοντες διαφοροποίησης θεωρούνται η επιχειρηματική δραστηριότητα, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, οι θεσμοί, η χρηματοδοτική ικανότητα, οι τοπικές αξίες και η πρόσβαση στην αγορά (Bryden *et al.*, 2001).

4. Εμπειρική διερεύνηση του ρόλου της πολυλειτουργικής γεωργίας στις ορεινές περιοχές

Στη βιβλιογραφία έχει επιχειρηθεί η εμπειρική διερεύνηση των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας και συχνά η ποσοτικοποίηση των επιπτώσεων των λειτουργιών αυτών σε κοινωνικοοικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Μια τέτοια προσπάθεια αποτελεί το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα “Towards a Policy Model for Multifunctional Agriculture and Rural Development” (TOP-MARD) που εκπονήθηκε σε 11 Ευρωπαϊκές χώρες μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα³. Στα πλαίσια του Προγράμματος αυτού έγινε προσπάθεια να αναγνωρισθούν οι πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία στην ορεινή περιοχή του νομού Τρικάλων και να καταγραφούν οι αντιλήψεις και οι συμπεριφορές των παραγωγών και των τοπικών επιχειρηματιών σχετικά με την συμβολή των εξωτερικοτήτων της γεωργίας στην ανάπτυξη της περιοχής τους.

Ο νομός Τρικάλων αποτελεί “κυρίως αγροτική περιοχή” σύμφωνα με τα κριτήρια του ΟΟΣΑ (OECD, 1994)⁴. Σημαντικό ρόλο στην επιλογή της περιοχής μελέτης διαδραμάτισε (α) ο κατεξοχήν ορεινός χαρακτήρας του νομού καθώς σύμφωνα με την ΕΣΥΕ αποτελείται κατά 83% από ορεινές και ημιορεινές περιοχές ενώ σύμφωνα με τη βάση δεδομένων Nordregio κατά 86%, (β) η υψηλή σημασία που διαδραματίζει ο γεωργικός τομέας στην τοπική οικονομία της περιοχής, τόσο από άποψη συμμετοχής στην συνολική απασχόληση με ποσοστό που φθάνει το 30% (16% σε εθνικό επίπεδο) όσο και από άποψη συμμετοχής του

³ Το Πρόγραμμα αυτό στην Ελλάδα εκπονήθηκε την περίοδο 2005-2008 στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών με Επιστημονική Υπεύθυνο την Καθηγήτρια Σ. Ευστράτογλου και ομάδα ερευνητών τους: Δ. Ψαλτόπουλο, Αθ. Καμπά, Χ. Παπαδά και Η. Γιαννάκη με περιοχή έρευνας το νομό Τρικάλων.

⁴ Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (1994) «κυρίως αγροτικές περιοχές» ορίζονται οι περιοχές με πληθυσμιακή πυκνότητα κάτω των 150 κατοίκων ανά km² και με το 50% και άνω του πληθυσμού τους να κατοικεί σε αγροτικές κοινότητες.

ακαθάριστου προϊόντος της γεωργίας στο συνολικό ΑΕΠ που αγγίζει περίπου το ποσοστό του 17% (6,2% σε επίπεδο χώρας) και (γ) μια σειρά παραγόντων, όπως είναι η έντονη διαφοροποίηση των γεωργικών συστημάτων που εφαρμόζονται στη περιοχή, το πλούσιο φυσικό περιβάλλον της περιοχής (60% της συνολικής έκτασης έχει ενταχθεί στο Δίκτυο Natura 2000) και η παρουσία σημαντικών μονάδων μεταποίησης γεωργικών προϊόντων, που διαμορφώνουν ένα πλαίσιο άμεσα εξαρτώμενο από τις λειτουργίες της γεωργίας.

Στις ορεινές περιοχές του νομού Τρικάλων δραστηριοποιούνται 1.500 γεωργικές εκμεταλλεύσεις (2008) και το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων ασχολείται με την κτηνοτροφία η οποία είναι εκτατικής μορφής και αφορά κυρίως αιγοπροβατοτροφία και σε μικρότερο βαθμό βοοτροφία. Οι γεωργικές δραστηριότητες είναι εκτατικής μορφής και αφορούν καλλιέργεια σιτηρών, κτηνοτροφικών φυτών τα οποία χρησιμοποιούνται ως εισροή από τους τοπικούς κτηνοτρόφους και δενδρώδεις καλλιέργειες. Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται εγκατάλειψη του νέου πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα εξαιτίας της δυσκολίας πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας και γενικότερα χαμηλότερου βιοτικού επιπέδου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1981 στη περιοχή οι δικαιούχοι για εξισωτική αποζημίωση ανέρχοντο σε 10.500 σε σχέση με 1.500 που είναι σήμερα (2008) γεγονός που δείχνει τη μεγάλη μείωση των απασχολούμενων στη γεωργία, η οποία συνοδεύτηκε από εγκατάλειψη της γεωργικής γης με αποτέλεσμα την εμφάνιση των ανωτέρω αρνητικών επιπτώσεων. Στις περιοχές αυτές εμφανίζεται έντονα το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης σε πολλά γεωργικά νοικοκυριά, τα οποία συμπληρώνουν το γεωργικό τους εισόδημα με εξωγεωργική απασχόληση κυρίως στην εκμετάλλευση της ξυλείας και στη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων.

Αντίθετα, οι πεδινές περιοχές του νομού χαρακτηρίζονται από την άσκηση εντατικής μορφής γεωργίας. Οι καλλιέργειες σε ποσοστό σχεδόν 73% είναι αρδευόμενες και αφορούν κυρίως βαμβάκι, αραβόσιτο, μηδική και κηπευτικά. Η χρήση μεγάλων ποσοτήτων αγροχημικών εισροών έχει σαν αποτέλεσμα την εμφάνιση περιβαλλοντικών προβλημάτων όπως είναι η ρύπανση του εδάφους και των υπόγειων υδάτων με νιτρικά υπολείμματα καθώς και ρύπανση του υδροφόρου ορίζοντα από λύματα εστιασμένης εντατικής κτηνοτροφικής δραστηριότητας.

4.1 Αντιλήψεις παραγωγών για τη συμβολή των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών

Οι παραγωγοί του δείγματος⁵ αντιλαμβάνονται ως πιο σημαντικές λειτουργίες της τοπικής γεωργίας τη διατήρηση των γεωργικών νοικοκυριών και τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης στις ορεινές περιοχές καθώς και την παραγωγή τοπικών και ποιοτικών τροφίμων. Αντίθετα δεν αντιλαμβάνονται ως σημαντικές την παραγωγή μη-εμπορευματικών εκροών που συνδέονται με το περιβάλλον με μόνη πιθανή εξαίρεση τη διαμόρφωση του τοπίου (6%). Όλοι πάντως οι γεωργοί θεωρούν ότι η συμβολή της τοπικής γεωργίας στη παροχή θετικών μη-εμπορευματικών εκροών εξαρτάται από το γεωργικό σύστημα που υιοθετείται.

Σε σχέση με τις αρνητικές επιδράσεις που δημιουργεί η άσκηση της γεωργίας σε τοπικό επίπεδο, οι γεωργοί αναγνωρίζουν ως πιο σημαντικές την υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτινων πόρων και του εδάφους κατά 37% και 45% αντίστοιχα και ακολουθεί η μείωση των διαθέσιμων υδατικών αποθεμάτων (11%). Το 86% εξ' αυτών θεωρεί ότι το επίπεδο εντατικοποίησης της γεωργικής παραγωγής επιδρά αρνητικά στη παροχή των μη-εμπορευματικών εκροών.

⁵ Για την επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με τη χρήση ερωτηματολογίου σε σαράντα (40) γεωργικές εκμεταλλεύσεις και είκοσι (20) τοπικές επιχειρήσεις που αφορούσαν κυρίως τον κλάδο της μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων καθώς και κλάδων οικονομικής δραστηριότητας που έμμεσα μετασχηματίζουν τα δημόσια και ιδιωτικά αγαθά της γεωργίας σε αγροτική ανάπτυξη.

Στην προσπάθεια να διερευνηθεί η ευαισθητοποίηση των παραγωγών να βελτιώσουν τις περιβαλλοντικές συνθήκες των εκμεταλλεύσεων τους και την ευημερία των ζώων τους, προκύπτει ότι έχουν καταβληθεί σημαντικές προσπάθειες. Εικοσιεννιά παραγωγοί (72,5%) δηλώνουν ότι έχουν μειώσει τα τελευταία χρόνια τη χρήση νιτρικών και φωσφορικών λιπασμάτων καθώς και τη χρήση φυτοφαρμάκων και εντομοκτόνων. Η μείωση αυτή όμως όπως προκύπτει από την ανάλυση των ερωτηματολογίων οφείλεται εν μέρει στην ευαισθητοποίηση και συνειδητοποίηση των παραγωγών των περιβαλλοντικών προβλημάτων που έχουν δημιουργηθεί αλλά κυρίως στη προσπάθεια τους να μειώσουν το κόστος παραγωγής. Επίσης, ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των παραγωγών (62,5%) έχει προσπαθήσει να διατηρήσει και να εισάγει εκτατικά συστήματα παραγωγής καθώς και να ενταχθεί σε καθεστώς βιολογικής γεωργίας. Εννέα παραγωγοί (22,5%) έχουν επενδύσει σε φιλικούς προς το περιβάλλον εξοπλισμούς και μηχανήματα και άλλοι τόσοι έχουν κάνει προσπάθειες βελτίωσης της ευημερίας των ζώων. Αντίθετα, προσπάθειες για βελτίωση της ποιότητας των υδάτων και προστασίας της βιοποικιλότητας φαίνεται ότι δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς.

Επίσης διερευνήθηκε αν οι συμπεριφορές των παραγωγών ηθελημένα ή όχι ενισχύουν τον πολυλειτουργικό ρόλο της γεωργίας μέσα από την ανταπόκριση και συμμετοχή τους σε μέτρα πολιτικής (Πίνακας 1). Με εξαίρεση την ενιαία αποδεδειγμένη ενίσχυση και την εξισωτική αποζημίωση όπου όλοι οι παραγωγοί είναι δικαιούχοι προκύπτουν τα ακόλουθα: δώδεκα παραγωγοί (30%) έχουν υλοποιήσει κάποιο σχέδιο βελτίωσης ενώ 11 παραγωγοί (28%) έχουν συμμετάσχει σε κάποιο αγροπεριβαλλοντικό μέτρο (ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με το μέσο όρο της χώρας). Μόλις δυο παραγωγοί έχουν ενταχθεί στο Πρόγραμμα εγκατάστασης νέων αγροτών ενώ τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι το 37,5% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανήκει σε περιοχές Natura 2000. Η χαμηλή σχετικά συμμετοχή τους σε μέτρα πολιτικής αποδίδεται στην πολυπλοκότητα των διαδικασιών που απαιτούνται. Επίσης, ως προς το επίπεδο ικανοποίησης από τη συμμετοχή τους στα ανωτέρω μέτρα πολιτικής, φαίνεται ότι οι παραγωγοί απαντούν λαμβάνοντας υπόψη κυρίως το ύψος των ενισχύσεων που δικαιούνται καθώς και τις εμπειρίες τους με τη γραφειοκρατία. Η εξισωτική αποζημίωση λαμβάνει το υψηλότερο επίπεδο ικανοποίησης ενώ το αντίθετο συμβαίνει με τις γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις. Επίσης, το χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης σχετικά με το ύψος των αποδεδειγμένων ενισχύσεων οφείλεται εν μέρει στις δυσκολίες που ανέκυψαν με την εφαρμογή του νέου αυτού συστήματος αλλά κυρίως στο γεγονός ότι το ύψος των ενισχύσεων ήταν χαμηλότερο από προηγούμενα έτη.

Πίνακας 1: Συμμετοχή παραγωγών σε μέτρα αγροτικής πολιτικής και επίπεδο ικανοποίησης

Μέτρα Πολιτικής	Αριθμός Παραγωγών	Ποσοστό (%)	Επίπεδο ικανοποίησης (κλίμακα 1-4) ⁶
Ενιαία Αποδεδειγμένη Ενίσχυση	40	100	3
Εξισωτική Αποζημίωση	40	100	2
Εκσυγχρονισμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων	12	30	2
Εγκατάσταση νέων γεωργών	2	5	3
Δράσεις επαγγελματικής κατάρτισης και ενημέρωσης	0	0	-
Πρόωρη Συνταξιοδότηση	0	0	-
Περιοχές Natura 2000	15	37,5	-
Γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις	11	28	4

⁶ όπου 1= πολύ ικανοποιημένος, 2= ικανοποιημένος, 3= μερικώς ικανοποιημένος, 4= καθόλου ικανοποιημένος.

Συμμετοχή σε συστήματα για την ποιότητα τροφίμων	1	2,5	3
Πρώτη δάσωση γεωργικών γαιών	0	0	-
Διαφοροποίηση προς μη γεωργικές δραστηριότητες	0	0	-
Προγράμματα LEADER	0	0	-

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων επιτόπιας έρευνας

Ως προς την πρόθεση τους ενίσχυσης του ρόλου της πολυλειτουργικής γεωργίας μελλοντικά, οι περισσότεροι από τους παραγωγούς δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται να αναπτύξουν νέες δραστηριότητες όπως είναι η ένταξη σε καθεστώς βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας (63%) και η απευθείας πώληση προϊόντων στην εκμετάλλευσή τους (55%). Επίσης ενδιαφέρον εκδηλώνεται για ένταξη τους σε Σύμφωνα ποιότητας (38%) καθώς και για δημιουργία αγροτουριστικών δραστηριοτήτων (25%). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί και πάλι το χαμηλό ενδιαφέρον των γεωργών στην άμεση διαχείριση του τοπίου και του φυσικού περιβάλλοντος (10%).

4.2 Αντιλήψεις τοπικών επιχειρηματιών για τη συμβολή των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων και των ορεινών περιοχών

Σκοπός των συνεντεύξεων με τους επιχειρηματίες των ορεινών περιοχών ήταν η διερεύνηση της συμβολής των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στις ορεινές περιοχές μέσω του μετασχηματισμού των δημόσιων αγαθών της γεωργίας σε οικονομική δραστηριότητα όπως της μεταποίησης και πώλησης τοπικών γεωργικών προϊόντων ή με την ανάπτυξη του αγροτουρισμού και άλλων δραστηριοτήτων αναψυχής.

Σε πρώτη φάση διερευνήθηκαν οι αντιλήψεις των τοπικών επιχειρηματιών ως προς τη σπουδαιότητα των δημόσιων αγαθών της γεωργίας για τις επιχειρήσεις τους (Πίνακας 2). Η “παραγωγή τοπικών ποιοτικών προϊόντων” χαρακτηρίζεται ως “πολύ σημαντική” από σχεδόν το 90% των ερωτηθέντων κυρίως με στόχο τη προσέλκυση πελατών καθώς και για τη προώθηση των προϊόντων και για τον αγροτουρισμό. Ακολουθούν στην κατάταξη το “τοπίο” (41%), οι “δραστηριότητες αναψυχής” και η “πολιτιστική κληρονομιά/ παράδοση” (33%). Οι απαντήσεις αποτυπώνουν τις κατευθύνσεις κάτω από τις οποίες η γεωργία των ορεινών περιοχών παράγει σημαντικά δημόσια αγαθά τα οποία μετασχηματίζονται σε οικονομική δραστηριότητα σε τοπικό επίπεδο. Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και οι επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται τους τοπικούς φυσικούς πόρους (βιοποικιλότητα, νερό) ως σημαντικά κεφάλαια για την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους, εντούτοις δεν τα συσχετίζουν με τον τοπικό τουρισμό.

Οι αντιλήψεις των επιχειρηματιών ως προς τις λειτουργίες της γεωργίας που θεωρούν σημαντικές για την ανάπτυξη της περιοχής τους συμπίπτουν με τα παραπάνω ευρήματα. Συγκεκριμένα οι λειτουργίες που σχετίζονται με τη “παραγωγή ποιοτικών και ασφαλών τροφίμων” σημειώνονται ως πιο σημαντικές (26%). Παράλληλα, οι επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται τη σπουδαιότητα λειτουργιών όπως είναι η “διατήρηση και προώθηση απασχόλησης στις ορεινές περιοχές” και η “προστασία του τοπίου”. Συμπερασματικά προκύπτει ότι οι τοπικοί επιχειρηματίες αντιλαμβάνονται τις περιβαλλοντικές λειτουργίες της γεωργίας περισσότερο σημαντικές για την ανάπτυξη της περιοχής τους σε σχέση με την ανάπτυξη της επιχείρησής τους.

Πίνακας 2: Πιο σημαντικά δημόσια αγαθά για τις τοπικές επιχειρήσεις

	Σημασία			Για...		
	Πολύ Σημαντικό	Σημαντικό	Λίγο σημαντικό	Προσέλκυση Πελατών	Εμπορία, προώθηση προϊόντων	Τουρισμός
Τοπίο	41%	23,5%	35,5%	40%	30%	30%
Δραστηριότητες αναψυχής	33,3%	26,6%	40%	40%	31,5%	28,5%
Γιορτές και τοπικά πανηγύρια (π.χ. γιορτή κρασιού)	-	75%	25%	50%	25%	25%
Ποτάμια- λίμνες	-	66,6%	33,3%	60%	40%	-
Πανίδα χλωρίδα (φυσικά καταφύγια ζώων, προστατευόμενες περιοχές)	-	100%	-	75%	25%	-
Πολιτιστική κληρονομιά, παράδοση	33,3%	33,3%	33,3%	40%	40%	20%
Τοπικά προϊόντα ποιότητας	87,5%	6,25%	6,25%	44,5%	36%	19,5%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων επιτόπιας έρευνας

5. Συμπεράσματα

Η πολιτική στήριξης και ανάπτυξης των ορεινών περιοχών αποτελεί μέρος των πολιτικών για την αγροτική και περιφερειακή ανάπτυξη. Η σταδιακή αναγνώριση της σημασίας και της διαφορετικότητας τους από την Ε.Ε. οδήγησε στη διαδοχική διεύρυνση της πολιτικής για την στήριξη των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών (Bryden, 1993). Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών, στα πλαίσια της ΚΑΠ, απολαμβάνουν ειδικές ενισχύσεις και επιδοτήσεις, έτσι ώστε να αντισταθμίσουν την απώλεια εισοδήματος τους που προέρχεται από τις φυσικές μειονεξίες των περιοχών. Στους γεωργούς των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών προβλέπεται η χορήγηση “εξισωτικής αποζημίωσης” ανά εκτάριο γεωργικών εκτάσεων και κεφαλή ζώου με τη δέσμευση να συνεχίσουν τη γεωργική δραστηριότητα για πέντε έτη και να τηρούν τους κανόνες της πολλαπλής συμμόρφωσης. Παράλληλα, προβλέπεται επιπλέον πριμοδότηση σε νέους γεωργούς που διαμένουν σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές (Υπουργείο Γεωργίας, 2001). Εκτός όμως από την εξισωτική αποζημίωση και την επιπλέον πριμοδότηση των νέων γεωργών, η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών απέκτησε υπόσταση και δυναμική μέσω της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER και των τοπικών προγραμμάτων που χρηματοδοτεί κατά την τελευταία εικοσαετία, και των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.) που προστέθηκαν και υλοποιήθηκαν κατά την τρίτη προγραμματική περίοδο 2000-2006 και αφορούν αποκλειστικά ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

Οι πολιτικές που εφαρμόζονται μέχρι σήμερα στις ορεινές περιοχές είχαν ως στόχο την άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ των ορεινών και των πεδινών περιοχών και την επίτευξη συγκρίσιμου εισοδήματος για τους παραγωγούς των ορεινών περιοχών. Το πλαίσιο όμως των πολιτικών που σχετίζονται με τη γεωργία, το περιβάλλον και την ευημερία των κατοίκων των ορεινών περιοχών μεταβάλλεται διαρκώς και δημιουργείται η ανάγκη νέας κατανόησης της διαφοροποίησης και της πολυπλοκότητας που υφίστανται η γεωργία και οι ορεινές περιοχές καθώς και των μέτρων πολιτικής που συμβάλλουν στην ενίσχυση της βιωσιμότητάς τους. Η υιοθέτηση της πολυλειτουργικής γεωργίας ως νέου παραδείγματος ανάπτυξης του αγροτικού χώρου προϋποθέτει την ανάδειξη των μη-εμπορευματικών εκροών της ως βασικών

συνιστωσών στη χάραξη πολιτικών και στρατηγικών που εφαρμόζονται στον γεωργικό τομέα και ευρύτερα στις ορεινές περιοχές με στόχο τον μετασχηματισμό τους σε οικονομική δραστηριότητα (Gardiner, 2002). Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε για την ορεινή περιοχή του νομού Τρικάλων προκύπτει ότι οι παραγωγοί και οι τοπικοί επιχειρηματίες αναγνωρίζουν τις πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία και αντιλαμβάνονται τη σπουδαιότητα των μη-εμπορευματικών εκροών της για την ανάπτυξη της περιοχής τους. Η σχετικά χαμηλή ανταπόκριση τους σε μέτρα πολιτικής που ενισχύουν τον πολυλειτουργικό ρόλο της γεωργίας αποδίδεται κυρίως στην ύπαρξη της πολυπλοκότητας των διαδικασιών που συνεπάγονται αυτά τα μέτρα πολιτικής.

Βιβλιογραφία

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας, *Στατιστική Επετηρίδα Ελλάδας 2007*.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Η κατάσταση και οι προοπτικές της γεωργίας στις ορεινές περιοχές. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 23ης Σεπτεμβρίου 2008 σχετικά με την κατάσταση και τις προοπτικές της γεωργίας στις ορεινές περιοχές (2008/2066(INI))*, 2008.
- Υπουργείο Γεωργίας "Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000-2006", Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογής ΚΠΣ, Αθήνα, 2001.
- Agouridis, C.T., Workman, S.R., Warner, R.C., Jennings, G.D., Livestock grazing management impacts on stream water quality: a review. *Journal of the American Water Resource Association*, 41, pp. 591–606, 2005.
- Atkinson, D. and Watson, C.A., The Environmental impact of intense systems of animal production in the lowlands, *Animal Science*, 63, pp. 353-361, 1996.
- Baldock, D., Beaufoy, G., Brouwer, F. and Godeschalk, F., *Farming at the Margins: Abandonment or Redeployment of Agricultural Land in Europe*. Institute for European Environmental Policy, Agricultural Economics Research Institute, London/The Hague, 1996.
- Beaufoy, G., Baldock, D. and Clark, J., *The Nature of Farming Institute of European Environmental Policy*, London, 1994.
- Bennett, G., (Ed.) *Agriculture and Natura 2000 EU Expert Seminar*. Dutch Ministry of Agriculture, Nature Conservation and Fisheries, The Hague, 1997.
- Bignal, E.M., Using an ecological understanding of farmland to reconcile nature conservation requirements, EU agriculture policy and world trade agreements. *Journal of Applied Ecology* 35 (6), pp. 949-954, 1998.
- Bryden, J., "Rural Change and Rural Policy in the European Community", *LEADER Magazine*, 2: 5-8, 1993.
- Bryden, J.M., and Dawe, S.P., Development Strategies for Remote Rural Regions; What do we know so far? *Keynote Paper for the OECD International Conference on remote rural areas – developing through natural and cultural assets*, Albarracín, Spain, 5-6 November, 1998.
- Bryden, J.M. et al., (2001). *Dynamics of Rural Area in Europe*. Final Report of the DORA Project. See www.abdn.ac.uk/arkleton/dora1199.htm
- Cairol, D., Coudel, E., Knickel, K., Caron, P., and Kroger, M., Multifunctionality of agriculture and rural areas as reflected in policies: the importance and relevance of the territorial view. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 11 (4), 269-289, 2009.
- Campagne, P., Carrere, G. and Valceschini, E., Three agricultural regions of France: three types of pluriactivity. *Journal of Rural Studies* 6, 415–422, 1990.

- Caradec, Y., Lucas, S. and Vidal, C., *Agricultural landscapes: over half of Europe's territory maintained by farmers*, in European Commission, *Agriculture, environment, rural development, facts and figures*. Report, Luxembourg: European Communities, 1999.
- Commission of the European Communities, *Europe's countryside – more than a food conveyor belt*, 2005. URL: http://ec.europa.eu/research/environment/newsanddoc/article_3184_en.htm
- Cooper, T., Hart, K., Baldock, D. *The Provision of Public Goods Through Agriculture in the European Union*, Report for DG Agriculture and Rural Development, 2009.
- Delgado, M., Ramos, E., Gallardo, R. and Ramos, F., Multifunctionality and rural development: a necessary convergence. In Van Huylenbroeck and Durand (eds.) *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot, Ashgate, 19-36, 2003.
- Donald, P.F., Green, R.E. and Heath, M.F., Agricultural intensification and the collapse of Europe's farmland bird populations. *Proc. R. Soc. London B* 268, 25–29, 2001.
- European Commission, *New Insights into Mountain Farming in the European Union*. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2009.
- FAO, *Outcome of the Conference on the Multifunctional Character of Agriculture and Land* (Maastricht, Netherlands, September 1999), Rome, 1999. See: <http://www.fao.org/docrep/meeting/X3577E.htm>
- Gardiner, R., Towards Earth Summit 2002. In: *Stakeholder Forum for Our Common Future*. London, 2002.
- GCACEU, *The European Model of Agriculture: The Way Ahead*. General Committee for Agricultural Cooperation in the European Union (GCACAE). Bruxelles, Committee of Agricultural Organisations in the European Union: Pr(99)88F1, 1999.
- Giannakis, E. and Efstratoglou, S., An input-output approach in assessing the CAP reform impact of extensive versus intensive farming systems on rural development: the case of Greece. *Agricultural Economics Review* (in press), 2010.
- Graetz, D.A., Nair, V.D., Portier, K.M. and Voss, R.L., Phosphorus accumulation in manure-impacted Spodosols of Florida. *Agric. Ecosyst. Environ.* 75:31–40, 1999.
- Knickel, K., Renting, H. and Van der Ploeg, J.D., Multifunctionality in European agriculture. In: F. Brouwer (ed.) *Sustaining agriculture and the rural economy: Governance, policy and multifunctionality*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 81-103, 2004.
- Kolpin, D.W., Agricultural Chemicals in Groundwater of the Midwestern United States: Relations to Land Use. *Journal of Environmental Quality* 26 (4), pp. 1025-1037, 1997.
- Losch, B., Debating the Multifunctionality of Agriculture: From Trade Negotiations to Development Policies by the South. *Journal of Agrarian Change* 4 (3): 336-360, 2004.
- MacDonald, D., Crabtree, J.R., Wiesinger, G., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P., Lazpita, J.G. and Gibon, A., Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: Environmental consequences and policy response. *Journal of Environmental Management* 59 (1): 47-69, 2000.
- Moyer, W. and Josling, T., *Agricultural policy reform: politics and processes in the EU and USA*. London, Ashgate, 2002.
- OECD, *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris, OECD, 1994.
- OECD, *Agricultural Policy Reform and the Rural Economy in OECD Countries*. Paris, OECD, 1998.
- OECD, *Multifunctionality: Towards and Analytical Framework*. Paris, OECD, 2001.
- Phillips, A., The Nature of Cultural Landscapes - a nature conservation perspective. *Landscape Research* 23 (1), 21-38, 1998.
- Renting, R., Oostindie, H., Laurent, C., Brunori, G., Barjolle, D., Jervell, A., Granberg, L., Heinonen, M., Multifunctionality of agricultural activities, changing rural identities and

- new institutional arrangements. *Int. J. of Agric. Resources, Governance and Ecology*, 2008.
- Robinson, R., *Positive mountain externalities: Valorisation through policies and markets*. Discussion Paper for the Third Meeting of the Adelboden Group. Sustainable Agriculture and Rural Development Mountain Policy Project, 2007.
- Robinson, R.A. and Sutherland, W.J., Changes in arable farming and biodiversity in Great Britain. *Journal of Applied Ecology* 39, 157–176, 2002.
- Romstad, E., Policies for promoting public goods in agriculture. *Paper presented at the 10th EAAE Congress in Zaragoza, Spain, August 28-31, 2002*.
- Smeding, F.W. and Joenje, W., Farm-nature Plan: landscape ecology based farm planning. *Landscape and Urban Planning* 46 (1-3), 109-115, 1999.
- Terluin, I.J. and Post, J.H., *Employment Dynamics in Rural Europe*, CABI, 2000.
- Thenail, C., Relationships between farm characteristics and the variation of the density of hedgerows at the level of a micro-region of bocage landscape. Study case in Brittany, France. *Agricultural Systems* 71, pp. 207-230, 2002.
- UNCSD, Secretary General's Report on Chapter 1, February 1997 United Nations Commission on Sustainable Development, 1997.
www2.mtnforum.org/mtnforum/resources/uncsdfeb.htm
- Van der Ploeg, J.D. and Roep, D., Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In Van Huylenbroeck and Durand (eds.) *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot, Ashgate, 37-54, 2003.
- Van der Ploeg J.D. and Wiskerke, J.S.C., (eds.) *Seeds of transition: Essays on novelty production, niches and regimes in agriculture*. European Perspectives on Rural Development, Assen (NL): Van Gorcum, 2004.
- Van der Ploeg, J. D., Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, R., Knickel, K., Tisenkopfs, T., Oostindie, H., Towards a new theoretical framework for understanding regional rural development. In: J. D. van der Ploeg, T. Marsden (eds) *Enlarging the theoretical understanding of rural development*. Assen (NL): Van Gorcum, 2008.

The Contribution of Multifunctional Agriculture in the Development of Mountainous Areas

E. Giannakis, PhD. Candidate AUA
Department of Agricultural Economics and Rural Development
Agricultural University of Athens

Abstract

The integrated and balanced development of mountainous areas consist a main priority of European Structural Policies and basic target of the economic and social cohesion policy. New approaches for the development of mountainous areas are part of the agenda at scientific and political level. The concept of multifunctional agriculture has emerged due to the approach for the sustainable development of rural areas and it consists a basic dimension of the planning of strategies and policies for their development in the European Union (EU). The term ‘multifunctionality’ refers to the multiple functions of agriculture provided to the countryside beyond its primary function of producing food and fibre commodities like the provision of environmental services (sustainable land management and renewable natural

resources), landscape shaping, biodiversity protection, food security and its contribution to the viable development of rural areas. Multifunctional agriculture has become a key dimension of the 'European Model of Agriculture' and a basic element for the viability and development of the mountainous rural areas, which are characterized by fragile environmental and social systems.

This paper attempts to investigate the contribution of multiple functions of agriculture to the development of mountainous areas. More specifically it attempts to analyse (a) the concept of multifunctional agriculture, (b) the special characteristics of mountainous areas with particular emphasis to the prevailing farming systems and the functions they perform and (c) the perceptions of producers and local entrepreneurs related to the contribution of multiple functions of agriculture in mountainous areas. The theoretical views are investigated empirically for the mountainous area of Nomos Trikala, where agricultural sector continues to play a very important role in the local economy. From the field survey carried out in a sample of farm households and local entrepreneurs, the multiple functions of agriculture (economic, social and environmental) were identified. With regards the perceptions of farmers it was observed that they consider the creation of income and employment in mountainous areas as the most important functions of farming and consequently the maintenance of social cohesion followed by the production of local quality products. Correspondingly, the entrepreneurs perceive, as the most important functions of agriculture, the production of local quality food and the landscape shaping as a way for attracting tourists. It's worth noting that the farmers systematically perceive more (by a higher percentage) the negative environmental impacts of farming rather than the production of positive environmental services.